

успіху забезпечує власна активність. Учням слід надавати більше прав і повноважень, створювати широкі можливості для самореалізації кожного. Добровільна участь в різноманітній емоційно насиченій практичній діяльності за інтересами в клубах, гуртках, творчих об'єднаннях є початковою ланкою соціалізації особистості, у процесі якої здобувається практичний досвід громадянської дії. Як зазначає видатний учений, “дух сучасності повинен проймає всю навчально-виховну роботу школи, все життя вихованців”(6,с.365).

Саме через отримання нової інформації, формування асоціативно-комунікативних уявлень і понять таких, як толерантність, відповідальність творча активність можна навчити школярів брати участь у громадянському житті села. Завдяки діяльнісному підходу в освітньому процесі учень бере участь у моделюванні явищ суспільного життя, засвоює навички комунікації. Дієвість спільної діяльності зростає, якщо вона викликає у школяра позитивну внутрішню реакцію (ставлення) і стимулює соціальне становлення учнів.

Отже, соціальне становлення учня відбувається у навчально-пізнавальній діяльності, в організації різноаспектного життя колективу, у роботі об'єднань за інтересами, при виконанні того чи іншого соціального проекту. Рівень соціального розвитку особистості залежить від успішності послідовного оволодіння нею цінностями сімейного, етнічного, суспільного, регіонального існування.

Процес соціального становлення особистості обумовлений оточуючим соціумом і здійснюється шляхом засвоєння суспільного досвіду через спеціально організовану діяльність і безпосереднє емоційне спілкування. Реалізація поставленої проблеми відбувається в руслі цілісного підходу до організації навчально-виховного процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5 т. – Т.1. – К.: Рад. школа, 1976. – 654 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5 т. – Т.2. – К.: Рад. школа, 1976. – 670 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5 т. – Т.3. – К.: Рад. школа, 1976. – 670 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5 т. – Т.4. – К.: Рад. школа, 1977. – 640 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5 т. – Т.4. – К.: Рад. школа, 1977. – 640 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5 т. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – 639 с.

УДК 37.013.42

О.Б. Петренко

РОЛЬ КАЗКИ У ФОРМУВАННІ ОРІЄНТАЦІЇ ДИТИНИ НА ЦІННОСТІ СВОЄЇ СТАТІ (НА МАТЕРІАЛІ СПАДЩИНИ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО)

У статті здійснено аналіз виняткової ролі казки у формуванні орієнтації дитини на цінності своєї статі та досвіду її використання Василем Олександровичем Сухомлинським.

The article analyzed the exclusive role of tales in the formation of targeting children on the value of its articles and experience of its use VO Suhomlinskum.

Постановка проблеми. На процес формування орієнтації дитини на цінності своєї статі впливають агенти соціалізації особистості – школа, вчителі, ровесники, сім'я а також засоби масової інформації, дитяча література.

Аналіз культурної ситуації сільського соціуму України за часів педагогічної діяльності Василя Сухомлинського дозволяє стверджувати, що у тогочасному контексті з-поміж вищеназваних агентів соціалізації, на статорольову соціалізацію сільського школяра найбільший вплив мала дитяча література, зокрема казка.

Ураховуючи це, необхідно зазначити, що читання книг, в змісті яких простежується гендерна стереотипізація, призводить до відтворення дитиною статево-типової поведінки, яка представлена у дитячій діяльності. Адже зазвичай у дитячій літературі зафіксовані традиційні уявлення про мужність і жіночність. Через дитячу літературу діти отримують характеристики, установки, цінності і поведінку, які суспільство визначає як відповідні їхній статі і які приводять їх до засвоєння ролей і відповідальності, приписаних чоловікам і жінкам, і до розвитку навиків, необхідних для ефективного виконання своїх гендерних ролей. Гендерні моделі поведінки, зразки “чоловічого” і “жіночого”, які транслюються героями книг, на основі механізмів соціалізації засвоюються свідомістю дитини, визначаючи гендерні орієнтації особистості та її реальну поведінку, на цінності своєї статі.

Василь Сухомлинський був переконаний: те, що важко передати звичайними словами, можна передати за допомогою літературного твору, у першу чергу, через казку. Через казки, легенди передається нам інформація про приховані причини подій, про їх уроки. Казка містить початкові відомості про устрій навколишнього світу, про сутність добра і зла, навчає життєвих правил. “Казка – це зернина, з якої проростає паросток емоційних станів і ситуацій” [15: 515]. Казки – це своєрідна форма повчання. Їхня сила в тому, що в них акумульовані вироблені народом виховні кодекси, які своєрідно діють на дитячу психіку і свідомість. Причому повчання в них не явне, а приховане. Казки пропонують дитині образи, символи, які їй подобаються, і під час знайомства з ними дитина непомітно для себе засвоює важливу гендерну інформацію.

Звертаючись до казки, Василь Олександрович зазначав: “Чим більше я працюю, тим більше переконуюся в тому, яку важливу роль відіграє казка в духовному розвитку дитини” [1: 36]. Казка – це зернина, з якої проростає паросток емоційних станів і ситуацій, – зазначав педагог. З казок і легенд діти дізнаються про те, як стати добрими, сердечними, чуйними, люблячими, як стати чоловіком чи жінкою, матір’ю чи батьком.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Використання казки у навчально-виховному процесі Павлівської середньої школи вже аналізували В.Попова, Л.Пироженко, В.Трохименко [8; 7; 19]. Роль казки у гендерній соціалізації особистості розглядали О.Здравомислова та Г.Тьомкіна, В.Кравець, О.Петренко [2; 4; 6].

Однак вивчення досвіду Василя Сухомлинського з використання казки у формуванні орієнтації дитини на цінності своєї статі окремо не проводилось. Тому саме цей аспект є **предметом дослідження** у нашій статті.

Основне **завдання** статті ми вбачаємо у здійсненні аналізу виняткової ролі казки у формуванні орієнтації дитини на цінності своєї статі та досвіду її використання Василем Олександровичем Сухомлинським.

Виклад основного матеріалу дослідження. Казка – це особливий інформаційний формат, це шифр, у якому закодовано життєво важливу інформацію. Цінна, життєво важлива інформація поступає у підсвідомість особистості й починає брати активну участь у житті, формуючи систему цінностей і через цю систему впливаючи на людську поведінку [3: 7]. Казки передають важливу інформацію про життя у всіх його проявах – біологічному, психологічному, соціальному, духовному і багато іншої. Вони спрямовують процес мислення, впливають на стосунки і рішення, які особистість приймає.

Казки – це ще й філософська, виховна система, спрямована на гармонізацію людини, на формування у неї усвідомленого сприйняття подій життя, а також життєстійкості та успішності в соціальних відносинах. Педагоги, вихователі розповідають історії своїм учням, щоб підтримати їх і зорієнтувати на життєвій дорозі.

Людина перші знання про закони і явища життя отримує з казок, притч, легенд. Метафорична форма інформування спонукає дитину до власних роздумів, формує ряд питань, пошук відповідей на які стимулює і розвиває особистість. Казки формують знання про те, як влаштований світ, що відбувається з людиною в різні періоди її життя, які етапи в процесі самореалізації проходить чоловік, а які жінка, як завоювати й зберегти дружбу й любов, як будувати стосунки з батьками й дітьми і т.п. [3].

В.Сухомлинський написав біля 2000 казок та оповідань, які стосуються різних сторін життя людини. Перлинами української дитячої літератури є створені педагогом збірки казок, притч, оповідань для дітей “Блакитні журавлі”, “Казки школи під голубим небом”, “Чиста криниця”, “Вічна тополя”, “Хрестоматія з етики”, “Вогнегривий коник” [10; 11; 17; 9; 13].

Може виникнути запитання: чому Василь Олександрович написав стільки казок? На нашу думку, насамперед тому, що у казці міг зашифрувати певні знання. Навіщо зашифровувати? Насамперед для того, щоб не спотворили (пригадаймо соціокультурну й ідеологічну ситуацію в державі). По-друге, тому, що не всі проблеми вчитель, вихователь може відверто обговорювати з учнями.

У Василя Олександровича – казка – це мова, за допомогою якої можна говорити з дітьми на тонкі теми, співзвучні їхнім душам. Завдяки казковій історії смисл цінності усвідомлюється точніше, переживання цінності стає гостріше і живіше. Змінюється погляд на подію і ситуацію, а дещо пізніше перебудовується система поведінки і взаємовідносин. Той, хто готовий до сприйняття, справжній зміст зрозуміє через роздуми. Той, хто не готовий, отримає знання у символічній формі. І будуть вони зберігатись у підсвідомості, очікуючи свого часу. Казкова “алегорія посилює враження, утворює моральні поняття про добро й зло, справедливість і несправедливість, красу і вульгарність”, – переконував педагог [14: 272].

Через казку як плід фантазії проходить звернення до внутрішнього – ідеального – світу дитини, усвідомлення її почуттів та емоційних станів. Відсутність оцінного ставлення з боку дорослого, близькість казки до щиросердечної діяльності дитини й інші фактори сприяють максимальній проекції особистості, дозволяють досліджувати особистісні утворення школярів і школярок, в тому числі й статевої ролі.

Герої казок Василя Сухомлинського близькі, звичні та зрозумілі дітям, сюжети доступні і легко сприймаються. Це дозволяє зосереджувати увагу дітей на тих ситуаціях морального вибору, які присутні у кожній казці. Висока художність, емоційна забарвленість творів, глибоке знання народного побуту, звичаїв, українського фольклору додає казкам В.Сухомлинського виразності, посилює їх педагогічний вплив.

Василь Сухомлинський мав дар переводити соціальну дійсність у тонку реальність внутрішніх переживань. В основі цього дару – унікальна робота з використання механізму інтроєкції – процесу переведення зовнішніх вражень у внутрішні образи, переживання, які супроводжуються появою яскравих метафор і сюжетних комбінацій. За допомогою інтроєкції індивід настільки повно вводить і включає у свій внутрішній світ (психіку) сприйняті ним фрагменти зовнішнього світу (образи, погляди, мотиви, установки інших людей і ін.), що він уже не розрізняє власні і чужі уявлення і фантазії. Інтроєкція – це процес і результат отожднення себе індивідом з образом іншої людини (ідеального або історичного героя, впливової особи і т.д.) [5].

Саме задіяння механізму інтроєкції дозволило Василю Олександровичу домогтися того, що завдяки казці дитина пізнавала світ не тільки розумом, а й серцем. З казки вона брала перші уявлення про міжстатеві стосунки, про вірність і відданість [16: 177]. Співпереживаючи героям казки, дитина ідентифікує себе з ними. Вона співчуває героям казки або засуджує їх, намагається емоційно пережити казковий сюжет, тим самим засвоюючи моделі гендерної поведінки.

На думку Ольги Сухомлинської, казкам Василя Олександровича притаманний український народний культурний контекст. Мінімізація образів спонукає вдумливо вдивлятися у предмети культури. У казках педагога представлена гендерна культура українського народу: культура хлопців і дівчат, жінок і чоловіків, мам і тат, братів і сестер. За допомогою казки павлиські школярі вчилися розуміти таємницю стосунків між чоловіком і жінкою, орієнтувались на цінності своєї статі.

При аналізі казок, які використовувались В.Сухомлинським, ми фокусували увагу на співвідношенні статі й атрибутів-функцій персонажів у контексті їхніх казкових відносин. Нам було важливо з’ясувати, хто – чоловік або жінка – є суб’єктом нарративу, які функції

вони виконують, як розрізняються випробування, через які проходять герої різної статі, у які владні відносини вони вступають, як будуються гендерні відносини, у яких сферах діяльності беруть участь чоловіки і жінки.

Слідом за О.Здравомисловою та Г.Тьомкіною були виділені наступні структурні компоненти стереотипу, опис яких ми шукали в текстах:

- фізичні, психологічні й особистісні риси, приписувані чоловікам і жінкам;
- ролі, сформульовані як знання, навички, уміння, характерні для чоловіків і жінок як у суспільній, так і в приватній сфері;
- особливості виховання хлопчиків і дівчаток;
- соціальна позиція чоловічих і жіночих персонажів у відносинах влади і управління [2].

Наше дослідження виходило з тези, що казки відтворюють гендерну культуру традиційного суспільства. Через казку дітям трансформуються гендерні стереотипи українського народу, тогочасного суспільства, формується гендерна культура школярів. Дискурсивний гендерний аналіз дозволив нам виділити дві версії традиційного стереотипу: базовий патріархатний і так званий український традиційний (умовно матриархатний).

У якості базового гендерного стереотипу виступає патріархатний стереотип. Він реконструюється з більшості літератури, яка читається дітям, в тому числі й з казок. Василь Сухомлинський саме через казку трансформував етнокультурні гендерні стереотипи – чоловіча і жіноча стать – носії різних ролей і функцій, представляють типові відносини в українській сім'ї, відображають традиційні патріархатні стереотипи, звичні для того часу, того соціуму.

У казках, що відтворюють цей стереотип, випробування, які призначені героєві, відрізняються від тих, через які проходить жіночий персонаж. У більшості казок персонажі жіночої статі – втілення “традиційної жіночності”: героїні слухняні, пасивні, залежні, як правило, молода жінка демонструє уміння, виконує завдання, що відносяться до сфери побуту, догляду за дітьми, піклувальної діяльності. Чоловічий персонаж майже у всіх випадках виконує функцію забезпечення сім'ї, виконує суспільно цінну роботу. Він сильний, домінуючий, незалежний, наполегливий, рішучий, відважний. Жіночі та чоловічі персонажі, які володіють атрибутами, характерними для патріархатного стереотипу, завжди оцінюються позитивно. Чоловіки й жінки виконують традиційні гендерні ролі, стереотипні обов'язки. Ілюстрацією цієї тези слугують казки Василя Олександровича: “Корова”, “Глиняні пиріжки”, “Вранці на пасіці”, “Мурашина хатка”, “Мужне Гусеня, Яструб і Пуголовок” [10], “Лялька з відбитою ручкою”, “Ремісник і Різець”, “Безрідний Дятел”, “Відломлена гілка”, “Хліб, Труд і Пісня”, “Хто найкращий майстер на землі?”, “Як білочка дятла врятувала” [11], “Смітник” [13].

Патріархатний стереотип є специфічною конструкцією психологічних рис, поведінкових моделей, навичок, видів діяльності, яка передбачає сепарованість чоловіків і жінок, сегрегацію чоловічої і жіночої сфер діяльності.

Разом з тим серед казок Василя Олександровича, проаналізованих нами, ми віднайшли “відхилення” від базового патріархатного стереотипу, тобто стереотип український традиційний. Цей стереотип не пропонує жорстокого гендерного поділу, у ньому патріархатний стереотип “розмивається”, стає менш визначеним. Часто казкові канони чоловічих і жіночих: персонажів володіють гендерними конфігураціями, які протилежні тим, що є типовими для казок, транслуючих патріархатну гендерну культуру. Герої-чоловіки входять у “жіночий світ”, виконують піклувальну функцію: “Вогник у вікні” [11], “Півнику-братуку” [10]. Героїні-жінки опановують атрибути й функції, які у патріархатному стереотипі приписані чоловікам. Вони проявляють заздрість, капризність, черствість, самолюбство, зверхність, брехливість: “Прийшли провідати хвору”, “Жар-Птиця” [10], “Як дівчинка побачила себе”, “Як Наталя у Лисиці хитринку купила” [11].

У той же час педагог створює окремі казки, в яких яскраво простежуються “відхилення” від базового патріархатного стереотипу. Так, у казках “Кінь і вершник” [11],

“Зозулина журба” [13], “Як зозуля навчилася співати по-солов’їному” [10], домінує український традиційний стереотип, за яким допускається активність, незалежність, владність жінки, м’якість, поступливість чоловіка, допускається виконання ними нетрадиційних соціальних ролей (наприклад, жінка випалювала з дерева вугілля й продавала його) [11].

Здійснюючи подальший аналіз казок Василя Сухомлинського з точки зору їх ролі у формуванні орієнтації дитини на цінності своєї статі, ми згрупували їх наступним чином.

У першу групу нами включені *казки героїчного змісту*, які давали школярам уявлення про героїзм чоловіків, про такі риси чоловічого характеру, як сміливість, стійкість, відповідальність, готовність допомогти слабким, лицарство. Причому ці риси властиві не тільки дорослим чоловікам, але і хлопчикам та героям-тваринам чоловічої статі: “Дідусева заповідь”, “В степу на могилі”, “Із шаблею на вовка”, “Соловейкове гніздо”, “Батьків олівець”, “Моя зброя – ненависть до ворога”, “Прострелена каска”, “Хлопчик, що боявся темряви” [10]. Ці казки давали можливість продемонструвати патріархатний розподіл сфер життя: саму важку і небезпечну роботу виконують, як правило, чоловіки. Такими розповідями педагог викликав захоплення чоловічим героїзмом, прагнення їх наслідувати.

Формуванню уявлень про мужність сприяли й *твори про хлопчиків*, які проявляли мужність, сміливість: “Паперовий кораблик”, “Боязкий Льоня”, “Не боюся ні блискавки, ні грому”, “Як Миколка став хоробрий” [10], “Сашків корабель” [11]. Такі сюжети були ближчі розумінню дитини, адже герой – ровесник, такий же, як школяр. Особливо позитивно засвоювались сюжети казок, де хлопчики захищали дівчаток, менших дітей, старших людей: “Як Сергійко навчився жаліти”, “Через потік”, [11], “Несміливий хлопчик” [13]. Важливим вважаємо те, що у цих казках акцент зроблений на тому, як хлопчики долають власний страх, сором’язливість, коли бачать, що слабкий потребує допомоги.

Дівчаткам ці казки були теж цікаві, у них також формувалось уявлення про чоловічі риси характеру, про справжню мужність, про ставлення хлопців до дівчат, до слабших.

До наступної групи ми віднесли казки, головною героїнею яких виступали *жінки, дівчата*. Героїні казок “Намисто з чотирма променями”, “Покинута кошения” [11], “Гніздо в шапці” [10], “Як білочка дятла врятувала” [11], “Лялька під дощем” [10] володіли жіночністю, яка проявлялась у турботливості, м’якості, лагідності, миролюбстві, терпимості до недоліків інших, опіці. Такі казки формували у школярів узагальнений позитивний жіночий образ: добра, працьовита, чуйна до чужого горя, уважна і самовіддана.

Наступну групу склали казки, які розкривали зміст жіночності і мужності, що проявляється у *відносинах з представниками протилежної статі*: “Посадіть мене з Петриком”, “Не чіпайте квітки” [10], “Про що думала Марійка”, “Суниці для Наталі”, “Петро і Марійка” [11], “Сніжинка й Сонце”, “Джміль і Лілова Китиця”, “Як Метелик напився березового соку”, “Ярок через дорогу”, “Наталочка” [13].

Особливо важливим для формування орієнтації дитини на цінності своєї статі вважаємо те, що у Василя Олександровича багато казок, які спрямовані на розвиток у школярів і школярок *толерантності, миролюбства, вміння розв’язувати конфлікти* мирним шляхом: “Синій олівець”, “Горбатенька дівчинка”, “Мишкові купили велосипед”, “Кінь утік”, “Лижі й ковзани” [11], “Як Павлик списав у Зіни задачу”, “Рибка і жаба”, “Чорногуз і Жабка” [10]. За допомогою цих творів педагог прагнув навчити дітей тому, як дати пораду, зробити зауваження представнику своєї і протилежної статі таким чином, щоб нікого не образити і не принизити, навчити домовлятися, спілкуватися без образ.

Під час аналізу казок Василя Сухомлинського ми звернули увагу на твори, які теж виділили у окрему групу. Це казки про *взаємодоповнюваність статей, специфіку чоловічого й жіночого начала*. З погляду гендерної рівності чого варті, скажімо, казки “Маківка і Джміль”, “Флейта і вітер”, “Як Ріка розгнівалась на Дощик” [11], “Як Джміль нагодував Бджолу” [13]. А зміст казки “Чотири аркуші золотого паперу” [11] образно демонструє відмінності між статями навіть на рівні сприймання і уяви: у одному й тому ж аркуші паперу хлопчики бачать хлібину, півня, а дівчатка – сонце й блискавку. Такі казки формували й

відшліфовували у дітей уявлення про жіночність і мужність, про особливість і рівноцінність чоловічого й жіночого у світі, про компліментарність статей.

У окрему групу ми також віднесли казки, у яких герої були носіями *контрастних, нетипових рис характеру*. Так, у казці “Сьома дочка” вміння гарно говорити старших доньок протиставляється бажанню молодшої доньки пожаліти маму [11]. Таке ж протиставлення знаходимо у казці “Кому ж іти по дрова” [11], де образ хорошого хлопчика особливо рельєфно проступає на фоні старших братів. Саме на протиставленні діти особливо чітко засвоюють позитивні і негативні риси, типові й нетипові стилі поведінки для жінок і чоловіків. Можливо тому у цій групі найбільша кількість казок: “Висока гора до неба”, “Цікава наука – арифметика”, “П’ять дубів”, “Борщ зі свіжою скибкою хліба”, “Соромно перед соловейком”, “Яблунька і літо”, “Від верби до тополі, від тополі до верби”, “Іванова хата горить”, “Важко бути людиною”, “Усмішка” [11], “Хто кого веде додому”, “Дві лопати”, “Палець у чорнилі”, “Чого це вода в криниці тепла?”, “Чого мати хвалить Миколу”, “Два брати” [10], “Хто розмалював півника”, “Мокра і суха сорочка”, “Чи можна перехитрити сонечко”, “Прогайний день”, “Загублені гроші”, “Ті самі слова” [13]. Казки, які дають змогу дітям проаналізувати протилежну поведінку героїв чи героїнь формували у дітей адекватні уявлення про те, якою має бути дівчинка, яким має бути хлопчик, сприяли усвідомленню певних соціальних очікувань від дівчат і хлопців як майбутніх жінок і чоловіків.

Орієнтація дитини на цінності своєї статі, насамперед, відбувається в сім’ї. Тут багато чого визначають традиції. Зразки чоловічої і жіночої поведінки входять у структуру самосвідомості дитини, насамперед, через безпосередні стосунки чоловіків і жінок різних поколінь у сім’ї. Поступово типова поведінка чоловіків і жінок у сім’ї засвоюється дитиною, стає її власною. Читання дітьми казок “Як їжачок піч змурував” [10], “Моя мама пахне хлібом”, “Гроза у лісі”, “Огірки навколо колодязя”, “Петрик і Павлик” [11] сприяли з’ясуванню гендерної конфігурації *відносин між статями у сім’ї*. Перераховані вище казки викликають у дітей позитивне ставлення до сім’ї, переконують, що спільна праця і взаємодопомога є необхідним атрибутом дружної сім’ї, вчать розподілу обов’язків у сім’ї. Діти підходять до висновку про те, що тато репрезентує традиційно активну роль: облаштовує житло, здобуває їжу, захищає, мама ж – пасивну: доглядає дітей, кормить їх, жаліє. Однак і мама, і тато однаково турбуються про дітей, люблять і оберігають їх.

У окрему групу можна виділити казки, у яких демонструється авторитет *батька у сім’ї*: “Пробачте, тату”, “Хочу й на тата бути схожа” [10], “Татусь – це не борода, а очі”, “Не журіться, тату”, “Коли засинають зорі”, “Скажи людині: “Доброго дня!”” [11], “Як народився Василько” [13]. Перераховані вище казки відтворювали традиційну ієрархію української сім’ї, у якій батька завжди поважали, визнавали його владу. Так, батько, його слово є законом, керівництвом до дії для дітей, зразком для наслідування. Такі казки відтворюють традиційний патріархатний стереотип стосунків у сім’ї, закріплюють у свідомості дитини образ про домінуючу позицію чоловіка.

Однак, зважаючи на соціокультурну ситуацію у суспільстві, на те, що в країні було мало повних сімей, на те, що дітей, у переважній більшості, виховували самотні матері, такі казки, на нашу думку, навпаки, у той час були дуже потрібні: вони вирівнювали гендерну конфігурацію, моделювали у майбутніх батьків образ повноцінної сім’ї, образ батька, готували до виконання батьківської функції. Адже у реальному житті післявоєнного селища прикладів для наслідування чоловічої ролі діти мали недостатньо. Таким чином, зміст казок про батька був тим освітнім і виховним простором, у якому формувались, передавались, зберігались і розвивались традиції і звичаї.

Особливу групу становлять казки Василя Олександровича *про матір*. Педагог вважав *материнську любов* природною рисою у жінки. Материнська самопожертва стала центральною темою багатьох казкових мініатюр В.Сухомлинського. Педагог у цих казках відійшов від традиційно патріархатного стереотипу жінки-матері. Якщо у традиційно патріархатних казках прослідковується осуд жіночого домінування, жіночої активності, то у казках В.Сухомлинського мати завжди є позитивним героєм і її домінування у сім’ї не

засуджується. Весь уклад життя української сім'ї, змальований у казках, формував у дитини особливе ставлення до жінки-матері. Ми знову бачимо певне відхилення від патріархатного розподілу ролей у сім'ї: жінка не тільки є берегинею домашнього вогнища, і вихователкою дітей, але й носієм моральних устоїв, вона демонструє жіночу сміливість, жертвовність, активність, сприймається символом Батьківщини.

Прикладом самовідданої любові до дітей, милосердя, турботливості матері є казки “Що сталося з моїми дітками?”, “Як загинула білка”, “Чого мати бігла з поля”, “Партизангерой” [10], “Та й поклала кладочку”, “Їжачиха приголубила” [11], “Чотири вітри і материнське горе”, “Він прийде” [13].

Так, у відомій “Казці про гуску” мама-гуска рятує своїх дітей від непогоди ціною власного здоров'я [9]. Зраненими крилами прикрила вона гусенят від бурі, не дала загинути. Не чекає мати подяки, веселі жовті клубочки на галявині є для неї найкращою винагородою. Однак казка побудована так, що діти мимоволі замислюються: як могли гусенята не помітити зраних крил своєї матері, не допомогти їй? Мати готова пожертвувати своїм життям задля щастя своєї дитини, вона пробачить їй не лише помилку, а й образу, навіть смерть.

Величезна жертвовність матері, невичерпна материнська любов і відданість матері часто стають причиною байдужості та безсердечності їхніх дітей. Це неодноразово підкреслював педагог у казках “Мама не любить смажених грибів”, “Людина з кам'яним серцем”, “Любий синок” [10]. Особливо відомими з цієї групи казок є “Легенда про Материнське серце” та “Дві матері” [9]. Важливим вважаємо те, що подібні казки формували у дітей особливе емоційно чуйне ставлення до матері, сприяли усвідомленню її виняткової ролі у сім'ї, того, що материнська турбота супроводжується занепокоєнням про дітей і всепрощаючою любов'ю. Зміст цих казок не лише створює відповідний емоційний стан у дітей, він ще й переконує їх у тому, що байдужість, черствість до матері повернеться до самої дитини згодом, у наступних поколіннях, у ставленні власних дітей.

Стосовно дітей батьківська влада матері зводилася до визнання її незаперечного морального авторитету як матері і виховательки, тобто полягала в праві вимагати від дітей слухняності і поваги.

Багато казок Василя Олександровича звеличують *красу Матері, любов до Матері*. “Моя мама найкрасивіша! – захоплено вигукує Совеня, здивоване критичними зауваженнями оточуючих щодо своєї зовнішності у казці “Сама красива мама” [9]. І тут неважливо, як вона виглядає насправді: чи великі в неї вуха, чи велика голова, чи сива коса. Вона – Мама маленької людини, і цим усе сказано. Так як кожна мати любить свою дитину, незалежно від її зовнішності, здібностей і навіть вчинків, так і для кожної дитини її мати – найкрасивіша, найрозумніша. Ця думка простежується у казках “Гавеня і Соловей”, “Ой, як же я берегтиму тебе!” [10], “Яблуко в осінньому саду”, “Найласкавіші очі”, “Як хлопці мед поїли”, “Мамин кавун” [11], “Яке щастя”, “Мати – єдина”, “Спіть, мамо, спіть” [13].

Особливо доречним педагог вважав використовувати казку, коли у школярів виникають питання про *зародження почуттів між юнаком та дівчиною, про дітонародження*. У казках “І чого це так?”, “Як поженились Крит і Павучиха”, “Без хустини тобі некрасиво” [10], “Позбирай її сльози” [13] педагог алегоріями пояснював найскладніші моменти взаємин між статями.

Педагог був занепокоєний тим, що “як тільки на уроці в старшому класі заходить мова (з літератури, скажімо, ніяк не обійдеш, програма вимагає) про кохання, шлюб, народження дітей, – обличчя підлітків, юнаків і дівчат розпливаються в посмішках, починається шушукання” [12]. Зняти таку реакцію педагог радив казкою, засобами якої розкривав школярам таємницю дітонародження, зародження кохання.

Через чарівний світ казок “Як же все було без мене?” [11], “Для кого це ви внесли колиску?” [10], „Народження людини” [18] педагог пояснював дітям таємницю дітонародження. У праці “Як виховати справжню людину”, пояснюючи, звідки взялася казка “Народження людини”, педагог розмірковував про те, як краще пояснити дітям таємницю їх

народження. Василь Олександрович аналізував існуючі підходи до вирішення цього питання: “Одні вважають, що треба говорити про лелеку, інші впевнені, що буде краще, якщо розповісти дитині всю або майже всю правду, треті вважають за найдоцільніше відповідь: ти ще маленький, підростеш – знатимеш”, був переконаний, що “варіант з лелекою в моральному відношенні найсприятливіший, тому що це – художній образ, в якому виявлена народна мудрість і поезія, дбайливе піклування про потаємне в нашому бутті і про чуйну душу дитини. Розкажіть дитині про прекрасного доброго Лелеку, і вона зрозуміє це саме як казку, повірить у неї так, як вірять діти у казку. У потаємному і недоторканному повинні бути недомовки – інакше людина просто перестане бути людиною, має бути поетичне мислення – інакше ми опустимося до грубості й примітивізму” [18: 367].

Чудовим зразком розв’язання ситуації пояснення дітям сутності любові є приклад використання Василем Олександровичем “*Казки про любов*” [9]. Розповідь цієї казки, на його думку, варта більше, ніж науковий трактат. Потрібно зазначити: те, що відбувається між чоловіком і жінкою в казці, відбувається ніби зараз. Вони не порівнюють свої відносини з минулим і не думають, що буде з ними в майбутньому. Вони цілком занурені в сьогодення. Чоловік і жінка “дивляться то на червону ранкову зорю, то одне одному в очі”. Вони не ревнують один одного, не утримують один одного: “І побачив Бог в очах у чоловіка і жінки красу ще могутнішу й вічну. Побачив не тільки Кохання, а й Вірність. “Кохання, – за словами бабусі, героїні цієї казки – вище від Бога. Це вічна краса і безсмертя людське. Ми перетворюємось у жменю праху, а кохання залишається” [12: 243]. Ця ідея педагога перегукується з народною мудрістю про те, що чоловік і дружина мають обов’язково спілкуватись один з одним зі всіх питань чи сімейних проблем, щоб дійти згоди на основі рівних прав і можливостей. Це буде сприяти формуванню готовності прийняти і підтримати іншого, пробачити і бути пробаченим за ті протиріччя, які існують між статями.

Так “Казку про любов” В.Сухомлинський почув від своєї сторічної бабусі, розповів її своїм власним дітям, розповів не одному поколінню вихованців. Отже, саме через казку проходить передача життєвого досвіду старших поколінь, а також трансформація й формування гендерних стереотипів. Про цю наступність і передачу традицій, стереотипних уявлень про роль жінок і чоловіків йдеться і у казках “Чому не вішаєте цього рушника, матусю?”, “Бабусина яблуня”, “Я ж на роботу йду”, “Лялька зі старих клаптиків” [10], “Біда заставляє вчитись”, “Хто ж муруватиме печі?” [13].

Казки сприяють ідентифікації дитини з певними соціальними статевими ролями, засвоєнню гендерної ролі. Вони є своєрідним орієнтиром у визначенні призначення статей у суспільстві, органічною складовою нормативів статеворольових очікувань, гендерних стереотипів.

Творчо використовуючи казку у виховному процесі, павлівський педагог дійшов висновку, що найбільший вплив на дитину має навіть не читання чи споглядання казки, а “глибока, хвилююча думка, закладена у вчинках героїв, у зіткненні і боротьбі між ними, торжество справедливості, яким завершується кожна дитяча казка” [14: 272].

Казка активізує емоційну й інтелектуальну сферу дівчинки і хлопчика. Через казку як плід фантазії дитини реалізується її внутрішній – ідеальний – світ, усвідомлюються її почуття й емоційні стани. У казці, яку розповідає дитина, вона проявляє свої фемінні й маскуліні якості в межах тієї системи статевих ролей, у світлі якої сама дитина розрізняє ці критерії. Казка дає можливість проаналізувати, як дитина засвоїла й інтеріоризувала певну нормативну систему, задану соціокультурним оточенням і вихованням, як зорієнтувалась на цінності своєї статі.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, результати нашого дослідження засвідчили, що у казках Василя Сухомлинського присутній і традиційний гендерний стереотип (у двох варіантах – патріархатний і український традиційний); і радянський – комбінований, і егалітарний. Вважаємо, що широкий спектр казок з явно патріархатним змістом Василь Олександрович пропонував своїм вихованцям цілком свідомо. Це, на нашу думку, був своєрідний протест педагога проти радянського гендерного порядку,

який уніфікував жіночу й чоловічу стать. Через казку В.Сухомлинський намагався передати дівчатам традиційні гендерні установки на материнство, а хлопцям – установки на активну участь у суспільному виробництві, на захисну функцію. Через казку педагог вводив дитину у світ двох статей, проводив статевоюльову соціалізацію школярів, закріплював у їхній свідомості і поведінці статевоюльові установки, формував орієнтацію дитини на цінності своєї статі.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у аналізі ролі товариства ровесників у статевоюльовій соціалізації школярів Павлівської школи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. З неопублікованих листів В.О.Сухомлинського (Підготувала О.В.Сухомлинська) // Рідна школа. – 1993. – № 8. – С.36.
2. Здравомыслова О., Темкина Г. Кризис маскулинности в позднесоветском дискурсе // О мужественности. Сб. ст. – М.: Литературное обозрение, 2002. – С.432-451.
3. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Тайный шифр женских сказок. – СПб.: Речь, 2006. – 272с.
4. Кравець В.П. Статева соціалізація дітей і підлітків: закономірності та гендерні особливості. Монографія. – Тернопіль: ТНПУ, 2008. – 476с.
5. Краткий психологический словарь / Ред.-сост. Л.А.Карпенко; Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – Ростов н/Дону: Изд-во “Феникс”, 1999. – 512с.
6. Петренко О.Б. Проблема статевоюльової соціалізації особистості у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. – Монографія. – Рівне: РДГУ, видавець Олег Зень, 2008. – 191с.
7. Пироженко Л. Казка як один із засобів виховання любові до матері у спадщині В.О.Сухомлинського // Наук. записки. Тернопільській державний університету ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2002. – №5. – 354с., с. 283-286.
8. Попова В.П. В.О.Сухомлинський про роль казки у вихованні особистості // Педагогіка Василя Сухомлинського на зламі епох: Матеріали V Всеукраїнських педчитань – Київ – Кіровоград, 1999, – 388с., с.276-277.
9. Сухомлинский В.А. Хрестоматия по этике / Сост. О.В.Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1990. – 304с.
10. Сухомлинський В. Вічна тополя: Казки. Оповідання. Етюди: Для молод.шк.віку / Упоряд. О.Сухомлинської, заг. ред., передм. Д.Чередниченка. – К.: Генеза, 2003. – 272с.
11. Сухомлинський В. Казки Школи під Голубим Небом: Казки, притчі, оповідання / Упоряд. О.В.Сухомлинська; Худож. М.В.Перевальська. – К.: Рад.шк., 1991. – 191с.
12. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Радянська школа, 1978. –263с.
13. Сухомлинський В.О. Вогнегривий коник: Казки. Притчі. Оповідання / Упоряд. і передм. О.В.Сухомлинської. – 2-ге вид., стер. – К.: Вікар, 2008. – 200с.: іл.
14. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра // Вибр. твори: В 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1. – С. 209 – 400.
15. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибр. твори: В 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1. – С. 403 – 637.
16. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Вибр. твори: В 5-ти т.-К.: Радянська школа, 1976. – Т.2. – С.419-655.
17. Сухомлинський В.О. Чиста криниця: Казки, оповідання, етюди: Для сімей. читання / Худож. оформ. Н.В. Сосніної; Упоряд. О.В. Сухомлинська; Передм. Д.С. Чередниченка. – К.: Веселка, 1993. – 287с.
18. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр.твори: В 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.2. – С.149 – 418.
19. Трохименко В.О. В.О.Сухомлинський про роль казок у духовному збагаченні учнів // Початкова школа. – 1986. – № 9. – С.61-64.